

7. Història recent i present: els segles XVII al XXI

A l'endemà de l'expulsió, els senyors feudals competien per atraure vassalls, i la vall de Seta, per situació i qualitat de la terra, difícilment podia competir. Valencians pobres de viles pròximes; immigrants aragonesos, genovesos, mallorquins..., eren convocats per nobles que els oferien casa i terra a canvi de signar lleonines cartes de població —contractes feudovassallàtics— on els exigien elevades contribucions anuals en diners i, sobretot, en espècie. No pagarien tant com els moros, però sí molt més que en reialenc.

El 19 d'abril del 1611, el IV marquès de Guadalest, Sanç-Roís de Liori, que exercia d'ambaixador de València a Flandes, se'n vingué a la casa de la senyoria de Gorga per a reunir-se amb els nouvinguts als diferents poblats exmoriscos de Travadell i Seta, i “atorgar-los” la carta de poblament. De moment, n'eren 13 a Balones i Beniaissó, 9 a Quatretondeta, 3 a Benimassot i Tollos, i 5 de Famorca i Fageca. Els quatretondans venien de prop: Jaume Olzina, Martí Garcia, Felip Sanxis, Macià Llàrio, Francesc Jordà, Gaspar Gil, Vicent Barratxina, Cristòfol Garcia i Andreu Barratxina. El marquès exigí el dret a designar justícia i jurats cada any: per exemple, ells li proposarien dos noms i n'elegiria un. El justícia de Gorga jutjaria en primera instància. Serien establits com a enfiteutes, és a dir, propietaris a perpetuïtat; però, si venien cases o terres, havia de ser amb llicència del senyor i abonant-li un 10% del preu. Com a senyors útils de les heretats, pagarien censos anuals en diners per cases i terres, en reconeixement del domini eminent del senyor.

Quant a la partició de fruits, hi havia terres on els moros pagaven $\frac{1}{3}$ del gra i altres, $\frac{1}{5}$. El marquès ho volgué conservar tal qual, alhora que demanà $\frac{1}{8}$ porció de la resta de collites, llevat del vi, que partiria a la sisena. La partició s'entenia que era després de pagar delme ($\frac{1}{12}$, de la qual dos terços eren per al rector) i primícia ($\frac{1}{35}$, en espècie, per a la parròquia). Quan molien les olives en l'almàssera senyorial, hi deixarien 1 de cada 4 barcelles més el dret

de molta. Només podíem traure oli verge. El pinyol se'l quedava el senyor per a traure oli de repremuda i combustible. Podien retenir “olives per a posar en l'aygua per a menjar en casa”, però 4 barcelles com a màxim (1 barcella = 16,75 litres de cabuda), “axí com fins huy se ha acostumat”. La fruita seca o assecada (figues, panses, nous, prunes, cireres...) partiria a la huitena. A més, cada vassall duria a ca la senyoria una sàrria carregada de palla cada any. El marqués es reservava així mateix els monopolis o regalies, com ara molins, tendes, fleques, forns i carnisseries. I estipulava que podia celebrar-se mercat cada divendres, a Gorga i als altres pobles. Es consignà, també, que cadascú plantaria sis peus d'olivera a l'any, i que per cada ovella, cabra o rusc d'abelles pagarien un diner pel dret d'herbatge. De porcs, en podien criar tres o quatre per casa.

Al cap de pocs anys, molts d'aquests valencians, acostumats a viure en viles de reialenc, pegaren a fugir i foren reemplaçats per colons portats del regne de Mallorca; sobretot a Famorca i Fageca (el 85%), Benimassot i Tollos (més del 65%), però també a Quatretondeta (un 33%, pel 1663). Les 51 famílies de l'ombria de Serrella d'abans del 1609 s'havien reduït llavors a una desena. L'alcaid de Guadalest se'n dolia pel 1612, perquè les terres “pateixen molt gran decaïment en la nova població, per no haver-i qui les llaure. Y entén ell, testimoni, durarà molts anys”. Una sequera cap al 1620 i la darrera pesta bubònica pel 1648-1652, més el bandolerisme crònic, empijoraren la situació.

Tanmateix, en les dècades del 1650-1680 es visqué un temps de clima i collites excepcionals, i de creixement demogràfic per tant, que consolidà el poblament rural. Protagonistes concrets de la recuperació de la nova Quatretondeta foren els 18 caps de casa documentats el 1663; la majoria, d'origen alcoià: el justícia Maure Peres, el jurat Damià Gil, Jordi Xiquill (escrit *Giquill*, sense -o), Maure Xiquill, Francesc Xiquill, Bertomeu Peres major, Bertomeu Peres menor, Martí Perelló, Gregori Alòs, Joan-Antoni Alòs, Pere-Joan Femenia, Joan Gil, Joan Mançanet, Alfons Peres, Sebastià Mestre major, Sebastià Mestre menor, Joan Alòs i Francesc Mora, que era pobre de solemnitat. El poble comptaria amb uns 70 habitants que, com s'observa pels

cognoms, diferents dels de la carta de població del 1611, ja són els avantpassats dels quatre-tondans dels segles XX i XXI. Els Xiquill (d'origen obscur i castellà), sembla que venien d'Alcoi, com els Peres; els Mora i els Gil, de Cocentaina; els Mestre, d'Oliva; els Perelló, de Magaluf (Mallorca); els Alòs, els Femenia i els Mançanet, també mallorquins. Tots ells passaven una vida molt dura, perquè, com més bones eren les collites, més grossa era la part del marquès...

Això mateix pensaven per la dècada del 1680 els llauradors benestants de les valls exmorisques de les Muntanyes, i els seus germans capellans, que començaven a predicar, fins i tot, a les troncs contra la injustícia del sistema feudal. El descontent esclatà en revolta anti-senyorial l'any 1693. Fou l'anomenada Segona Germania. Fàmorca fou un dels punts de concentració d'un improvisat exèrcit de vassalls rebolicats, comandat pel barber de Muro Josep Navarro, que recorregueren la Marina, la Safor i la Vall d'Albaida. Foren derrotats a Setla de Nunyes, el 15 de juliol de dit any, per soldats del virrei de València i milícies de diverses viles. Els implicats en la revolta foren reprimits. És probable que n'hi haguera gent de Quatretondeta rebel·lada contra el VII marquès de Guadalest, Isidor de Cardona (senyor del 1672 al 1699), però no hi destacaren especialment. Sí que consta que un dels promotors de la revolta fou Agustí Mançanet, de Fàmorca.

En morir sense successió el VII marquès, el 1699, Guadalest quedà en disputa entre dos pretendents: el primer era Josep de Cardona i Erill, comte de Cardona, austriacista i virrei de València per Carles III en la Guerra de Successió. Moriria exiliat a Àustria el 1729. L'altre era el V marquès d'Ariza, Joan-Antoni de Palafox-Rebolledo i Zúñiga, aristòcrata proborbònic. Aquest guanyà el litigi el 1709, després que Felip V de Borbó haguera ocupat el regne valencià. Amb la qual cosa, Quatretondeta romangué vinculada als Palafox, de la casa aragonesa d'Ariza, fins a l'abolició dels drets territorials el 1837.

Durant l'esmentada guerra (1702-1714), els llauradors *maulets* (arabisme; de *mawla*, 'esclavitzat') de la Marina i les Muntanyes, escarmentats per la revolta del 1693, tornaren a alçar-se en

armes el 1705, una vegada proclamat a Dénia Carles III com a rei de València. La majoria de nobles feren costat a Felip d'Anjou o de Borbó, que ja regnava a València com a Felip IV (V de Castella). La rebel·lió s'estengué pel país, però l'aliança internacional d'Àustria, Anglaterra, Portugal i altres estats, fou derrotada a Almansa (25 d'abril del 1707) per l'exèrcit franco-espanyol. Felip V, capitulada València i destruïda Xàtiva, incorporà València a Castella (en juny), de manera que el castellà s'imposà com a llengua oficial. El justícia de Quatretondeta passà a dir-se alcalde, i el justícia de Gorga, que actuava com a jutge de primera instància des del 1611, es designà, a l'estil castellà, *alcalde mayor* de les valls de Travadell i Seta, incorporades el 1708 a la governació d'Alcoi.

A les poques setmanes de la crema de Xàtiva, entre el 18 i el 28 de juliol del 1707, les tropes del comte de Mahony sotmeteren Alcoi a un primer setge, infructuós. El 13-14 d'agost, el brigadier José de Chaves passà d'Ontinyent a Agres i saquejà la vila, abans de posar setge a Bocairent (dies 15-21). D'allí passà amb 1.500 infants i 600 cavalls a assetjar Alcoi, defés per cinc companyies de milícia d'allí i d'alguns pobles, més 70 soldats, el 6 de setembre. Els de Cocentaina i el comtat prestaren obediència a Chaves al campament per a evitar saquejos. Mentrestant, 1.500 miquelets, milicians austriacistes de les valls, s'havien ajuntat a les portes d'Alcoi per a entrar-hi aliments i reforçar la defensa. Els borbònics mogueren la cavalleria i els posaren en desbandada, "matando a muchos y haciendo algunos prisioneros". Mesos després, el 4 de gener del 1708, arribaren els soldats del duc de Berwick amb quatre canons per a bombardejar la vila, que es reté el dia 9.

Carrers encosterats, empedrats, escalonats. Foto del 1950

La Guerra de Successió arribà
també a les valls d'Alcoi

Després de la guerra, que provocà també saquejos, fam i mortaldats, vingué una llarga fase expansiva (1717-1802) de l'agricultura, la població, la manufactura, el comerç... La població de Quatretondeta es triplicà, de vint a seixanta cases, però no la renda d'aquestes, llastada per les particions de fruits. Beneficiaris d'aquestes eren els arrendataris de drets senyorials, veïns de viles grans, però també llauradors benestants i "senyorets" de poble que gestionaven la recaptació de rendes feudals. Passaven la part més substancial a llunyà marquès d'Ariza, però també en treien rasquiny: acaparaven i especulaven. Els vassalls pobres procuraven ocultar collites, però tampoc n'hi havia molta riquesa a ocultar... L'única manera de fugir de la pobresa era fer carrera religiosa; com la de Francesc Margarit (1695-1750), agustí descalç, que exercí de missioner a les Filipines i a Mèxic.

Foren poques les fams o les pestes del Set-cents, però especialment greus foren la plaga de llagosta del 1756, que animà el culte a sant Gregori, i la sequera del 1775. Això no obstant, es construïren moltes cases per a novençans. S'instal·là un molí fariner d'una mola vora riu, a la Rambleta, i el 1783 es fongué una campana nova de Santa Anna, que encara es conserva al campanar. S'estaven rompent i abancalant tossals, i es formaven heretats com el del Pinaret,

plantada de vinyes, que el propietari, un llaurador de Cocentaina oriünd de Quatretondeta, Joaquim Chiquillo, arrendà a uns mitgers de Benasau el 1791, a ús i costum de bons llauradors i sota certes obligacions.

Eren rars els visitants forasters, com el botànic Antoni J. Cavanilles (1792) que s'acostaven per ací. L'il·lustrat visitant s'entristí de veure com en una comarca tan sana, per causa de la sobreexplotació feudal, es vivia tan malament. Deia que els de Seta, pobres i deixats, no pareixien valencians: "trabajan, sudan y recogen los frutos para un cortísimo número de ricos, dueños del valle", escrigué. El 1795, després d'algunes generacions de creixement i d'acaparament de bancals pels més afortunats, el balanç local era el següent: 3 hisendats benestants, amb més de 50 lliures de renda (Miquel Alòs major, Blai Bonet i Francesc Mollà de Jeroni), 18 llauradorets de mitja capa (15-50 lliures) i 41 famílies, entre jornalers amb poca o ninguna terra i pobres de solemnitat.

Aspecte d'un
carrer en la
dècada del 1930

El paratge refrescant
del Llavador

La campana grossa, dedicada
a Santa Anna el 1783

La nevera del pla de la Casa, del segle XVIII (OM)

Amb tot, i animats pel creixement del poble, els feligresos demanaren a l'arquebisbe de València la segregació parroquial (1796), obtinguda el 1802. Es degueren comprometre llavors a eixamplar l'església, amb l'afegit d'un gran creuer (ca. 1802-1825) i, dècades després, a afegir-hi un celleret o *bodegueta* de Santa Anna, per a augmentar amb almoines de vi la trista dotació del rector.²⁷ L'any 1807, quan l'arquebisbe Joaquim Company visità la parròquia, aquesta estava vacant. Se'n feia càrrec, a títol de vicari o ecònom, un franciscà recol·lecte del convent de Sant Sebastià de Cocentaina, fra Joan Miralles. Es fa constar que hi havia una confraria de la Mare de Déu del Roser, suposem que amb una cripta on se soterrarien els confreres, i que

²⁷ La parròquia conserva comptes d'aquesta almoina, dels anys 1874-1917.

el vicari arquebisbal, *sede vacante*, havia aprovat la separació de Balones el 25 d'octubre del 1800. El rei Carles IV l'havia ratificada a Aranjuez el 8 d'abril del 1802. El rector de Quatretondeta gaudia només, en principi, de 30 barcelles de blat anuals, ingressos de misses testamentàries i almoines. Devia ser dels més pobres de la diòcesi: els canvis eren constants i els frares omplien el buit.

Entre el 1808, l'any de la invasió napoleònica, i el 1837, es consumà la revolució liberal. La Guerra del Francès (1808-1812) provocà desordres i fam. El 1809, la Junta de València decretà l'armament de milicians i guerrillers, pagats amb fons municipals. Com l'ajuntament no tenia ni un xavo, tirà mà dels ingressos senyorials d'aquell any. El 1810, l'alcalde Francesc Alòs no sabia com tornar-los. Comunicà a les autoritats d'Alcoi que havia sigut "tal el entusiasmo" al poble, "que se alistaron 11 en las milicias y 28 en la guerrilla", després d'haver jurat "sacrificarlo todo por la patria". A canvi, les famílies dels voluntaris rebien racions d'aliments amprades als arrendataris del marquès.

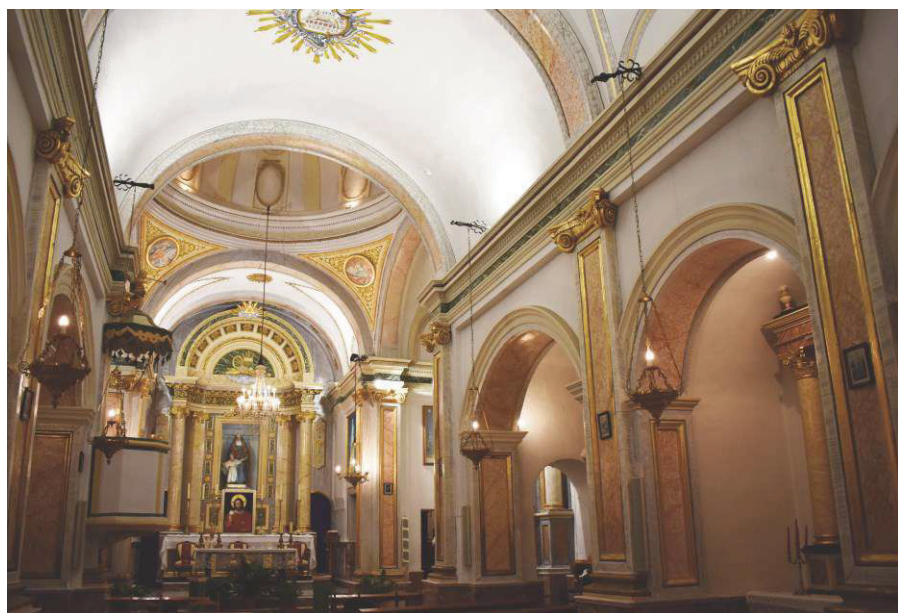
Els francesos ocuparen després la comarca (1812-1813) i buidaren graners i pellers. D'altra banda, els vassalls es negaven a pagar censos emfitèutics i lluïmes (el 10% de les transaccions) al senyor. La Constitució de Cadis (1812) prometia la fi del feudalisme. I, quan Ferran VII restaurà l'absolutisme (1814-1820), es quedà amb la potestat jurisdiccional dels feudals. Els marquesos d'Ariza-Guadalest²⁸ no trobaven arrendataris per a rendes i monopolis de poblets com

La parroquia de Quatretondeta se segregà de la rectoria de Balones el 1802

²⁸ La senyoria requeia ara en una branca familiar dels Ariza, la del marquès de Valmediano, Andrés Avelino de Arteaga. Aquest fou el darrer senyor territorial de Quatretondeta.

el nostre, i transferiren alguns drets a l'ajuntament.²⁹ Després vingueren el trienni liberal (1820-1823), una nova repressió absolutista (1823-1830) i la instauració definitiva d'un estat constitucional (1834). En la nit de Reis del 1827, els voluntaris reialistes, milicians reaccionaris pagats per l'ajuntament, consta que tingueren un altercat amb alguns veïns mentre feien la “ronda de justícia” habitual.

Interior del temple parroquial de Santa Anna

L'altar major, d'estil academicista

Quatretondeta passà a ser el 1834 un municipi (on només votaven i eren elegibles els rics; la *democràcia* masculina i “caciquil” no arribaria fins al 1870) integrat en el partit judicial d'Alcoi (anys després, de Callosa), província d'Alacant. El 1835 es desamortitzaren els béns de l'Es-

²⁹ El 1818, per exemple, l'ajuntament arrenda la tendeta del poble a Jacint Rodríguez.

glésia, que ací eren pocs, i el 1837 els vassalls deixaren de ser tals, perquè accediren a la plena propietat de cases i terres. Segons un diccionari del 1830, prosperaven ací “los olivos, higueras, almendros y viñedos” i, és clar, “pequeñas huertas”. La natalitat era molt elevada i el veïnat, suposem que animat per algun burgès especulador,³⁰ assaltaren el bosc senyorial el 1837 o poc després. El Carrascal, convertit en serra comunal perquè el marquès de Valmediano i Guadalest no pogué presentar escriptures probatòries —tampoc per als termes i arbredes de Fageca i Famorca—, fou talat i venut, i les falde de Serrella les plantaren de mallols, perquè el vi es pagava molt bé, per a fer aiguardent. Fins i tot es creà a Quatretondeta una destil·leria, en funcionament durant dècades.

L'exclaustració dels convents (1836) feu que tornaren al poble alguns frares. D'altra banda, el 1837 alguns joves s'apuntaren a la guerrilla carlina: els carlins —jornalers animats per capellans i per algun senyoret: nobles, però també antics arrendadors feudals— lluitaven per la continuïtat de l'antic règim, contra el nou sistema, liberal, burgès i capitalista. El bandolerisme s'estava fent crònic i el 1846 s'establiren 21 *puestos* de la Guàrdia Civil a la província; un d'ells a Quatretondeta, en una casa del carrer del Trinquet. El poble donava pena (dades enviades pel secretar al diccionari de Madoz, 1845): 112 cases “de pobre aspecto y colocadas sin ninguna simetría; cárcel reducida y lóbrega, escuela de niños a la que acuden 24”. L'església era atesa pel rector i un capellà beneficiat. A banda de vinyes, olivars, ametlers i fruiters de pinyol, se sembrava molt de blat i d'ordi. A l'horta es collia dacsà; lentilles, guixes, faves, fesols i altres llegums; herba d'alfals i hortalissa. Hi havia ramats d'ovelles i cabres, cacera de perdius i de tords, un molí i tres almàsseres. La gent menjava molt sà, però patien de “pulmonías y dolencias reumáticas”.

A Quatretondeta passaven poques coses, i tots estaven pendents dels succeïts de les envejades cases benestants, les que havien acumulat més bancals. A ca Merino, pel 1840, el senyoret es

³⁰ A Aiello de Rugat, un cas ben documentat, l'especulador fou un antic i corrupte servidor del duc de Gandia.

casà amb una criada jove, de Benimassot, a canvi de deixar-li l'herència. Però com ella s'entenia amb el majoral, mataren l'amo i se'n fugiren a Orà. El pare d'ella ho vengué tot i els hi envià de seguida els diners. A ca Marignàsia, pel 1860, una criada de Pedreguer es quedà prenyada. El majoral de casa, Pep Isidro, trobà el nounat dins una gerra. L'ama envià el bordet a educar-se als jesuïtes de València i, amb el temps, esdevingué dermatòleg i s'establí a Florida. Respecte de ca Miquel de Siso,³¹ diu que guardava un caixó de monedes d'or. Un dels deu o onze criats que tenia es conxorxà amb uns roders, que segrestaren l'amo i feren que l'ama els portara les dobles d'or "que estan en tal lloc" per a rescatar-lo. Anà a Benidoleig, i allí l'esperaven set o huit amb llençols al cap.

Successos con aquests, i secades com les del 1828, el 1848 i el 1878, o epidèmies de còlera com les del 1855 o el 1885, que només a Alcoi causà més de mil morts, alteraven la pau local. Hi hagué també trasbalsos polítics, com l'assalt d'una guerrilla republicana a Guadalest (1848), saldada amb la mort de 45 joves a mans de l'exèrcit espanyol; la majoria, de Castells, Parcent i Tàrbena. A l'any següent segrestaren Miquel Alòs, un jove senyoret del poble, rescatat pels pares amb un dineral; pocs dies després, mataren una adolescent a Fageca. Quant al poder municipal, els senyorets mobilitzaven la seua clientela (criats i jornalers) per a manar al poble: uns es deien liberals i altres moderats.

Els "polítics" locals eren clients de cacics provincials, com el governador alacantí del 1857, que acusà els del partit contrari d'haver fet trampa als comicis de Quatretondeta, i els envià cobradors de contribucions. Al marge del sistema liberal estaven els carlins, l'alçament dels quals a Muro i Gaianes fou sufocat per l'exèrcit (1869). Havia triomfat la Revolució Gloriosa (1868), que desembocà en una convulsa I República (1873-1874). Al final d'aquesta es produí el cèlebre robatori de Benimassot: 34 encaputxats de Tàrbena i Pedreguer tancaren el veïnat, mentre oïa missa, dins l'església i bloquejaren la campana. Duïen una llista de caps de casa:

³¹ Miquel Alòs, hereu de Narciso ("Ciso") Alòs, i aquest de les seues germanes, les Aloses.

Partida de pilota al trinquet en la dècada del 1930

Portalada de ca Marignàsia, als Quatre Cantons

La casa dels Gil, a la Plaça de la Constitució,
construïda el 1882

Un racó pintoresc del poble

els tragueren un en un, durant tres hores, per a buidar-los rebostos i vidrioles (1874). El mateix any, quinze carlins de Beniardà mataren quatre senyorets de Benifato. I el 1877, en un bancal del Boellí, ací al poble, aparegué el cadàver d'un xiquet de 12 anys mort a punyalades. La premsa no diu res més.

Sent Quatretondeta un poble de jornalers i minifundistes analfabets,³² només els amos de bones vinyes es beneficiaren de la Restauració borbònica (1875-1923): un sistema d'alternança pactada de partits, el liberal i el conservador, controlat per cacics comarcals. Ací i a la Marina manaven els Orduña de Guadalest, canovistes, ben relacionats amb els Ferri de Balones; els Olzina i els Vargues de Gorga; els Siso, els Mollà i els de Marignàsia (Josep Mollà Messeguer) de Quatretondeta, etcètera. Constituïen una xarxa de control d'urnes i paperetes, favoritismes, frau i col·locació d'amics. Mantenien també estratègies matrimonials: Josep Mollà, per exemple, es casà amb una filla de Joan Ferri, de Balones. Encara que comptaven amb una oposició liberal (els Blancs de Balones, els Genís de Gorga), els conservadors del senyoret de Guadalest tenien les de guanyar. L'any 1883, a Quatretondeta, se suspengueren les eleccions "por no presentarse ningún elector a ejercitar su derecho". Eren analfabets, però no babaus: quin sentit tenia votar?

L'any 1901, a Quatretondeta hi havia guàrdia civil, alcalde, secretari, rector, el mestre don Evarist, la mestra dona Clara i el metge don Francesc; més 14 colliters de vi i 4 d'oli, 6 arriers, 2 fusters, i molts llauradoret i jornalers. Tots tenien un projecte de progrés: la conducció d'aigües, amb canonada de plom, de la Vinyeta a la font de la Plaça, dotada d'abeurador de cavalleries i llavadoret. S'inaugurà el 26 de juliol del 1904, amb vol de campanes i salva d'escopetades dels caçadors. Sacrificaren tres coders i els rostiren en taula franca per a tot el poble, acompanyats de vi negre i morterades d'allioli.

³² Dels 564 habitants censats el 1888, 562 al poble i 2 al Maset, només 35 sabien llegir i escriure. La taxa d'analfabetisme era del 94%; el 1900, havia baixat, però, al 78%. El paper de l'escola es notava.

Entre el 1900 i el 1920, les velles cases de senyorets es dissolgueren a Quatretondeta, sobretot arran del desastre de la fil·loxera (1908-1912), que arrasà les vinyes. Miquel de Siso morí a Beniarbeig malalt de lepra. Les seues terres passaren als Piera. Els de Marignàsia (hi destacava el referit Josep Mollà, hereu de dos germanes, Maria i Ignàsia) traspassaren els béns als Ferri de Balones per via nupcial: aquests eren els primers terratinents de Quatretondeta pel 1914. Dels altres Mollà, els que no emigraren a l'Alger es casaren amb forasteres. Un altre ben situat, Joan de Bertomeu, no tingué descendència. No sols els rics desapareixien: emigraven cada any desenes de pobres...

Algunes vinyes es replantaren amb peus americans, immunes a la plaga, però també es recuperà l'olivera i l'ametler. El 1930 hi havia 3 almàsseres i 3 cups de fer vi. Matilde Pèrez i Josep Pèrez de Cristí tenien almàssera, cup, ametles i de tot. El moliner de la Rambleta, allà baix al riu, era Josep Ripoll. I ací és on entra escena la senyoreta Matilde: el 1914 instal·là un generador elèctric al molí, tirà la línia a la seua almàssera i proveí d'electricitat les altres factories olieres i els particulars. Passaren a millor vida els cresols d'oli i les làmpades de gas acetilè que venien a cal fuster Miquel Mollà. La carretera s'acabava encara a Gorga, des d'on feia viatges a Alcoi la diligència del *tío* Carxano.

La política prosseguí el sistema caciquil: "Els caciques manen com volen a tots", escrivia Martí i Gadea, pel 1906, "i d'eixos poblets fan mànegues i gipons. Com vassalls els porten sempre a *redolons*, tractant-los com a pàries o encara pitjor". Mentrestant, arribaven les modes urbanes i cosmopolites, i, "tan pobres com són..., visten a la moda, sent llauradors"; sobretot entre sen-

Abeurant les cavalleries a
l'abeudador de baix de la
font de la Plaça

yorettes i fadrines, que no pensen que han d'anar "a plegar olives i, si hi ha saó, també a entrecavar guixes i cigrons, veremar..." A més, l'educació començava a fer prodigis: el jove mestre Rafael Pérez i Pérez (1891-1984) publicà el 1922 la seua primera obra; la primera de 160 novel·letes sentimentals (1922-1971), moltes de les quals ambientades en l'edat mitjana, que el farien triomfar arreu del món.

Dos anys després, Quatretondeta ocupava les primeres planes dels diaris estatals i provincians. Els rotatius conservadors treien la notícia amb mala bava irònica ("Alcalde femenino en Quatretondeta", *El año político*); els progressistes, celebrant-ho: "Alicante va a la cabeza del feminismo", *La Voz*. Alfons XIII havia donat suport a una Dictadura militar, la de Primo de Rivera (1923-1929), disposada a trencar amb la inèrcia caciquil i a fer reformes. I el delegat governatiu de Cocentaina considerà oportú designar alcaldessa (1924-1930) la viuda Matilde Pérez i Mollà (1858-1936), "la senyoreta vella", retornada al poble per a comprar i procurar molts bancals i promoure millores socials. Ara esdevindria, a més, un símbol en ser la primera alcaldessa de la Història d'Espanya. La primera regidora l'elegiren a l'Orxa simultàniament.³³ L'avançada del feminisme estava ací dalt, no a Alacant. La Dictadura havia designat les dones "electoras y elegibles", però el sufragi universal femení no es proclamà fins a la II República (1931) i no s'exercí de fet fins al 1933.

Matilde i el seu marit, el notari alcoià Rafael Blanes, vivien a Cartagena. Ell es jubilà el 1913 i vingueren a Quatretondeta, on ella tenia ja moltes terres, i compraren cases i finques de Siso i Marignàsia. Rafael faltà poc després (1914). Només accedir a l'alcaldia, el 27 d'octubre del 1924, als 66 anys d'edat, Matilde rebé les felicitacions dels reis d'Espanya, Anglaterra i Itàlia, i dels presidents de França i dels Estats Units, entre d'altres. En el discurs de presa de possessió, recordà que moltes dones havien governat i gestionat negocis al llarg de la Història, i animà les seues conciutadanes "a mantener íntegra y valiente su opinión, a defender sus intereses."³⁴

³³ Juntament amb tres regidores més a Madrid.

Incità els edils “a salir de la apatía y la rutina” dels anys del caciquisme, i condemnà l’analfabetisme i la incultura. Ella mateixa els combatia amb una escola nocturna d’adults i un grup de teatre,³⁵ impartint lliçons piano, publicant articles costumistes en *Las Provincias*, impulsant la festa de l’arbre; oferint almoïna a la leproseria de Fontilles... Acabat l’acte, les autoritats desfilaren davant la banda de Quatretondeta, fundada i dirigida per Pep Mollà, el popular “mestre (de) la música”.

Mentre l’alcaldessa feia totes les gestions que podia perquè arribara la carretera, de 5 km, des de Gorga, s’avançaren els primers turistes: el músic Just Sansalvador vingué de Centaina a replegar cançonetes, el 1929, i comprovà que els pregons es feien “en la llengua del poble”.³⁶ El

Matilde Pèrez Mollà, alcaldessa de Quatretondeta: la primera a exercir el càrrec en l'Estat espanyol

³⁴ Ella mateixa, abans de delegar una faena, preferia recórrer el terme a cavall i revisar-ho tot.

³⁵ L'any de la nevada grossa, el 1926, es creà una companyia de teatre d'aficionats titulada *Teatro Rimbaud - Compañía Cañares*, dirigida Matilde Blanes Pèrez, la filla de la senyora vella, que continuaria la tradició teatral durant les dècades del 1940-1950.

³⁶ En transcriu un que diu: “Per orde del senyor retor, es fa saber als veïns que s’ha d’eixir demà a les dos del

La música de Quatretondeta en la dècada del 1920

Ancianes quatretondanes, immortalitzades el 1934 amb una “maquineta de retratar”

1930, un jutge de Xàtiva, de cognom Carchano, casat amb una senyoreta de Balones, convidà l'erudit Carles Sarthou a visitar la vall de Seta, un indret amb “espléndidos panoramas, solamente comparables a los de Suiza”. En veure’ls aplegar a lloms d’animals al poble, la gent es preguntava: “seran els de la carretera...?” Arribaria abans la II República (1931) que la carretera (1932). Quan pujà ací el primer “auto”, tota Quatretondeta se’n baixà corrent a al Marge, a presenciar l’epifania tecnològica.³⁷ A partir de llavors, el cotxe de línia de l’Alcoiana faria un viatge diari de Quatretondeta a Alcoi. Venia gent de Castells, Benimassot i Fageca amb cavalleries i les deixaven lligades ací per a agafar l’autobús. En juny del 1932, la banda de música guanyà un sorteig i actuà a la plaça de bous d’Alacant, a més d’amenitzar la foguera del carrer Quiroga. Al poble, a banda de la música, es projectava cinema mut a la Plaça: el duïa el t’Payà d’Alcoi.

Durant la República el poble es polititzà: la dreta catòlica —antics cacics monàrquics— dominava el rerepaís rural d’una ciutat industrial, moderna, republicana, obrerista..., com era Alcoi. No obstant

matí en cavalleries cap a Castell de Castells, a buscar saquets d’algeps per a les obres de la iglésia”.

³⁷ Així ens ho recorda encara Bienvenida Doménech, nascuda el 1926, com si fora ahir mateix.

això, els joves, alfabetitzats, adquirien consciència social. En març del 1932, l'alcalde, Miquel Pèrez, amenaçà un veí "por pasar a caballo por un sitio prohibido", i aquest l'atacà i el ferí, com recollia la premsa. L'ambient era tens al poble quan es fundà un sindicat de jornalers vinculat a la socialista UGT (1933) per a negociar millores laborals. A més, es formà un cercle progressista al voltant del mestre i llaurador benestant Andrés Mezquida acusat per la dreta de "tenencia ilícita de armes" (1934) i Faustí Pèrez, afiliats ambdós a *Izquierda Republicana*, el partit de Manuel Azaña (1935).

En Nadal del 1935, se celebrà una *fiesta catequística*, amb recital de poesia sacra. Actuava també el grup teatre *La Peña*. S'acostaven les eleccions de febrer del 1936 i la Dreta Regional Valenciana celebrà un míting en gener. La seua victòria local fou clara, però el governador era qui designava les gestores municipals i, com el Front Popular havia guanyat a la província, fou designat alcalde provisional Faustí Pèrez. Al cap d'uns mesos, Franco i altres militars fracassaren en el colp d'estat contra el règim democràtic (18 de juliol del 1936) i començà la guerra. A Quatretondeta, la notícia es visqué a través de l'únic receptor de ràdio: el del casino de Cento el Mitger, l'actual Bar Cañares. Llavors es visqué un ambient revolucionari, amb un Comité Antifeixista i milicians en armes.

Arribat el 10 d'agost, mentre la gent de dretes estava de paella a la serra, huit o nou joves anarquistes, que tenien contactes a Barcelona i a Alcoi, cremaren en una foguera l'arxiu parroquial i els mobles i sants de l'església.³⁸ Setmanes després s'incautaren de terres d'alguns "facciosos",

³⁸ A un d'aquests joves, en companyia d'un altre d'Alcoi, l'acusaven els franquistes d'haver assassinat l'ex-secretari de Benimassot, un llaurador de 66 anys.

Les escoles de Quatretondeta: mestre i alumnes del 1935

1936: ambient revolucionari a Quatretondeta

com ara tot el pla de Mollà, i exigiren 4.000 pessetes al propietari Ciril Pèrez Gil per a pagar jornals. Els del mestre *don Andrés Mezquida* se n'havien passat al Partit Comunista, des d'on promovien una escola nocturna d'adults. Ell no participà en cap excés revolucionari, "aunque se le supone fuera su principal dirigente", segons els agents de la repressió feixista, per autosuficiència econòmica i nivell intel·lectual.

El 1937, l'ajuntament emeté paper-moneda i el 1938, quan Alcoi fou objecte de terrorífics bombardejos de l'aviació feixista de Mussolini, enviaren a Quatretondeta un caporal i sis soldats, que muntaren un punt de vigilància antiaèria a les eres de dalt del poble (ara, pàrquing de la Pista). El 1939, acabada la guerra, començà la repressió franquista dels "rojos", qualificatiu denigrant aplicat igualment a demòcrates i revolucionaris.

El 18 de juliol del 1939, s'emportaren a la presó d'Alcoi 19 persones, que serien condemnades paradoxalment per "auxilio a la rebelión", amb penes de presó d'entre 3 i 20 anys. Al mestre don Andrés, que tenia 8 fills, l'apartaren del magisteri, li ho embargaren tot i el desterraren 6 anys a Barcelona, on passà molta fam. Entre els altres, hi havia joves de la CNT (anarquistes), de la UGT (socialistes) i del PCE (comunistes). Alguns eren fills d'antics emigrats a Buenos Aires o a Barcelona amb consciència obrerista. A algun altre, com fou l'adolescent Alfons Gil, se l'acusava d'haver incinerat sants "inducido por su padre". I, entre els que fugiren a l'estranger, no tots tingueren sort: Àlvar Vercher Cortell fou capturat pels nazis (1940) i internat al camp de concentració de Mauthausen (gener del 1941). Allí morí un el 15 de gener del 1942, amb 25 anys d'edat.

La Guàrdia Civil i la Falange, el partit únic de la sanguinària dictadura del general Franco (1939-1975), participaren activament de l'extermini de *rojos*. El 23 de febrer del 1945, el tipògraf i principal dirigent del PCE clandestí a la província d'Alacant, Bertomeu Amorós, de 25 anys i fill de Santa Pola, amb impremta clandestina a Elx, havia sigut descobert. Ell i els seus ajudants (Miquel Moragues, fill de Castell de Castells i veí d'Elx, de 26 anys, i Joan Tomàs Baldó, fill de Quatretondeta, de 29) mataren un policia en acte de fuga i s'ocultaren a Serrella com a maquis o guerrillers comunistes. Delatats per un veí de la zona, els quatre guàrdies civils del *puesto* de Balones els capturaren per sorpresa. Tenint-los lligats, i en aplicació fraudulenta de la Ley de Fugas, els dispararen *in situ*, en terme de Quatretondeta i en presència de falangistes dels voltants (9 d'abril del 1945).

Mentre això passava a la serra, s'acabava d'obrar la carretereta de Fageca (1942-1945), cosa que afavorí el mercat negre de l'estraperlo: baixar oli a Pego, i baratar-lo per arròs i moniatos. Per sort, ací no es passava tanta fam com a ciutat. Els

L'antic quarter de la Guàrdia Civil, obra del 1955

José Pérez i Amparo Mollá: el bar Cañares, dècada del 1940

La pantalla de canyís del
cinema d'estiu

El nacional·delicisme
monument de Setmana
Santa dels anys '50

El consultori mèdic, acabat d'estrenar

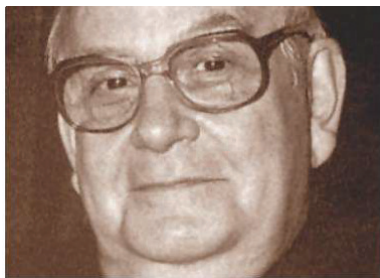
casa del metge, pavimentació de carrers i instal·lació d'aigua potable a domicili (1957). El caporal i els sis números de la Guàrdia Civil gaudien ja d'un quarter nou, a les antigues eres del camí de Fageca (1955). Reobertes les portes a l'emigració laboral el 1954, continuà caient la població. No obstant això, la natalitat era alta i els escolars encetaven el 1953 la llet en pols, el formatge i la mantega remesos pels Estats Units al seu nou amic, el dictador. Don Rafael Pèrez,

caps de setmana, pilota al Trinquet, misses en llatí, dinars en família a la serra i sessions teatre a ca Sofia la del *Comandante*. Pels anys 1946-1949, el teatre era ja al bar de Cañares, que havia sigut casino de Cento el Mitger fins al 1946. Des del 1943 hi havia un segon bar al poble: el de la tia Consuelo, allà a la carretera. Cada diumenge venia, així mateix, el *ti'* Pi de Penàguila, amb una maquineta cinematogràfica de manilla, que portava al seu carro, i projectava films dalt del casino o a ca Leopoldo, local que també acollia els balls dominicals. Cap al 1950, Pilot, amb una màquina nova i un cartell anunciador als Quatre Cantons, continuà el cinema. Feia també cine d'estiu a les Eres (la Pista), en pantalla de canyís i llençol.

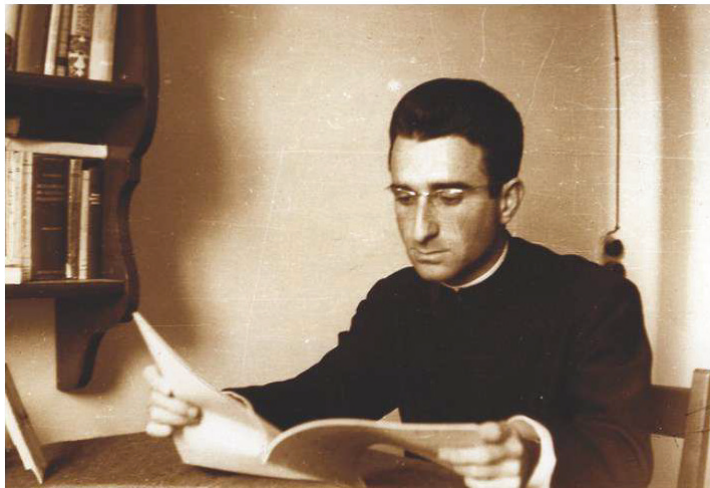
En la dècada del 1950, hi hagué avanços socials: centre d'higiene i

que ja havia venut milions d'exemplars de les seues novel·les, portades a la gran pantalla i traduïdes a 22 idiomes, es jubilà de mestre el 1958 i es retirà al seu poble natal, ja pràcticament invident, però amb ganes de continuar escrivint fins el 1971. *El lobo de la falconera* (1963) té per escenari Quatretondeta, en la Guerra del Francès.

S'acabaven d'estrenar les noves escoles, el 1962, quan arribà de rector d'ací i de Balones (1963-1967) un jove excepcional, mossén Antoni Llidó Mengual (Xàbia, 1936 - Santiago de Xile, 1974). De seguida incità els feligresos a formar-se culturalment. Les seues activitats es recorden "com a finestres lluminoses obertes en la vida quotidiana", com diu un text del 1983: xarrades formatives, actitud transformadora en l'esfera social, incitació a l'estudi... Convencé els pares de molts xiquets, els quals, arran dels seus estudis mitjans i superiors esdevingueren mestres, metges, infermers, professionals liberals, etc. El 1969, després d'un difícil pas per la Marina de Guerra, Antoni es traslladà a Xile, on animà el moviment *Cristianos por el Socialismo*. Un any després del colp d'estat de Pinochet, els esbirros de la dictadura l'empresonaren, l'assassinaren i el feren desaparéixer.

Don Rafael Pérez: mestre d'escola i cèlebre escriptor

Mossén Antoni Llidó: cultura, fe i compromís social

La petja de mossén Llidó i l'augment de la consciència social i nacional entre els joves, animà la transició democràtica. El 1977, els festers reivindicaven el dret a escriure en valencià. Malgrat la gran emigració dels seixantes i els setantes, Quatretondeta encara mantenia 255 habitants (1980) amb teleclub, quarter, escola, carnisseria de Vicent Garcia, tenda de queviures Pérez, forn de Vicent Calabuig, el Bar Cañares i l'estanc i tendeta de Mario Pérez. Des del 1979, hi havia alcaldes elegits democràticament: primerament, de la UCD (centredreta); en acabant, molts anys de PSOE (1983), i després el PP (1995). El començament de la democràcia causà algun incident: el comandant de la Guàrdia Civil, en agost del 1982, intentà suspendre la tirada de coets solts a la matinada, en festes, després de la cordada. S'armà un batibull. Cent-cinquanta persones signaren un escrit contra l'abús d'autoritat i, després d'una reunió a la Sala, s'imposà la voluntat popular.

Els festers de l'any següent, el 1983, Juan Antoni Chiquillo i altres, tingueren la bona idea de divulgar la història i les tradicions locals amb un llibre que és una joia. L'opuscle s'acabava amb unes "perspectives de futur" que s'endevinaven difícils: la crisi de costos i de preus de l'agricultura minifundista s'ha prolongat fins a hui, i ha repercutit en la caiguda i el dràstic envelliment demogràfic del segle XXI. No obstant això, el retorn d'immigrants en estiu i les polítiques socials ajuden a sostenir una certa qualitat de vida.

El 1989 s'estrenà la piscina i es restaurà l'església, i el 1990 se celebrà la primera setmana cultural. Entre la fi del segle XX i la primeria del XXI, alhora que desapareixien el quarter i l'escola, augmentava la necessitat de reforçar l'atenció als majors, en cooperació amb l'associació de jubilats. El 2001 s'inaugurà el nou ajuntament, i entre el 2000 i el 2003 es milloraren el traçat de la carretera i el proveïment d'aigües potables. La incorporació a mancomunitats com la del Xarpolar facilitaren alguns serveis bàsics i l'associació cultural El Fleix (2001) agità la consciència ecològica i patrimonial. Quant als esforços dels darrers anys, s'han dedicat a mantenir la població, amb polítiques d'atracció i ocupació de joves, i amb la dinamització del turisme rural i la valorització de productes agrícoles locals. No han mancat tampoc les sorpreses:

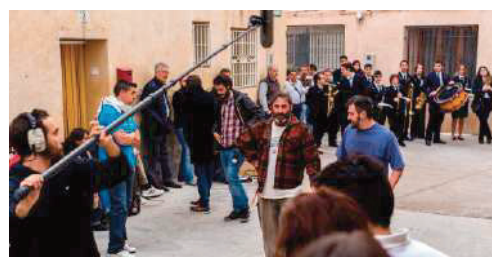
la de la pel·lícula *Quatretondeta*, una comèdia d'humor negre rodada el 2015 al poble i estrenada el 2016. El protagonista era un actor consagradíssim, com és José Sacristán, secundat per altres actrius i actors de prestigi.³⁹ Des del 2019, a més, s'ha trencat el tradicional bipartidisme polític espanyol del règim del '78 (PP-PSOE), en governar l'ajuntament els nacionalistes valencians de Compromís.

Partida de pilota en festes.
Dècada del 1980

La piscina municipal, estrenada el 1989

Rodatge de la pel·lícula *Quatretondeta*,
2015

S'estrenà el 2016

³⁹ Dirigida pel català Pol Rodríguez, tracta d'un home a qui no deixen soterrar el cadàver de la seua dona on ell vol, a *Quatretondeta*, tal com li havia promés a ella. D'ací deriven les peripècies del film.